

Artikelarkiv Arvesølv 2008

Udskiftningen i Munkebo i 1797

af Morten Eriksen

Den 20. november 2008 afsløredes Munkebos første historiske mindesmærke, et monument for udskiftningen i 1797. Hvad det er, stenen med dens indskrift og grafik skal minde os om, kan både infotavlen på stedet og det følgende forhåbentlig kaste lidt lys over.

Mindestenen for udskiftningen 1797

uden for bondestanden tjenestefolk.

Byens ca. 50 beboelser lå alle i "Munkebo bye", for udenfor denne lå kun bymarken med dens sindrige system af åse og agerskifter og overdrevet, hvor "mark vogteren", en 77-årig, som i tællingen anføres som "krøbling", passede kvæget. Han var en af byens 16 over 70-årige.

1700-tallet kaldes jo ofte oplysningstiden eller fornuftens tidsalder, så på begge sider af folketællingen, fra 1760'erne til o. 1815, var en vældig ændring af landbrugsstrukturen i gang. De store landboreformer, som de kaldes, havde paralleller

Munkebos befolkning talte ved den første folketælling i 1787 264 individer. Byens 14 gårde, præstegården iberegnet, husede 120 af disse, tyende iberegnet.

De 13 gårde var fæstegårde under 4 hovedgårde, Østergård, Ulriksholm, Sellebjerg og Rørbæk, hvis ejere således var byens egentlige lodsejere med udstrakte rettigheder over deres fæstere i byen. Men selv om de 13 gårdmænd således var underlagt herremandens love, varetog de på bystævnet alle lokale anliggender på samtlige beboeres vegne.

Disse beboere var 20 husmandsfamilier, mange med bierhverv som f.eks. fiskeri, en skipper og hans familie samt et par inderster, der tjente til føden som daglejere. Den sociale bund udgjordes af en halv snes fattige i hospitalet på kirkebakken, der modtog almisse.

Otte af datidens munkebejsere var 80 år eller mere, til gengæld var der 80 børn under 14. Smeden i byens nordligste ende havde som den eneste

i andre europæiske lande, og målet var at opnå højere produktivitet og frigøre bonden som landbruger. Reformens hovedelementer var en regulering og kontraktlig fastsættelse af hoveripligten, indførelse af arvefæste, overgang fra fæste til selveje, udskiftning (d.v.s. omfordeling) af jorden som jo ville medføre en afskaffelse af landsbyfællesskabet, og en gradvis afvikling af stavnsbåndet, som fra 1733 havde bundet mænd mellem 4 og 40 år til det gods, hvor de var født.

Omfanget af hoveriet, d.v.s. fæsternes pligt til hvert år at yde et bestemt arbejde på "nådigherrens" jord (hovmarken) blev efter 30 års tilløb endelig fastsat ved en forordning i 1799. De 13 Munkebo bønders præcise hoveriforpligtelser er endnu ikke nøjagtigt udforsket, men de har formodentlig været af nogenlunde samme omfang som i andre dele af landet.

Men loven af 1799 fik næppe den store betydning her i byen, da de fleste gårde blev selvejere fra slutningen af 1790'erne og i det første årti af 1800-tallet. Andre steder gik det betydelig længere tid, og endnu i begyndelsen af 1900-tallet, f.eks. på Hindsholm, var mange gårde endnu fæstegods.

Men den største revolution var utvivlsomt udskiftningen af jorden, som jo var en væsentlig forudsætning for selveje. En udskiftning kunne iflg. forordning af 1781 gennemføres, hvis blot en lodsejer (godsejer) i byen ønskede det. Mange af Oplysningstidens teoretikere mente, at det mest rationelle ville være at flytte alle gårde ud med en firkantet blok jord omkring, men i Munkebo gik det som de fleste andre steder: Kun en del af gårdene, 5 i alt, blev udflyttet. Omkring 1810 var udskiftningen gennemført i næsten hele Danmark.

Hele denne vældige omkalfatring af Munkebos fysiske omgivelser skulle gennemføres på et år, og man kan forestille sig hvordan byen har summet af travlhed og aktivitet med diskussioner, opmåling og anlæg af nye skeldiger og hegn. Samtidig skulle man vænne sig til at gamle stier og adgangsveje der fulgte naturens og terrænets egne kurver og skel, erstattedes af nye lige veje. Selv i årene efter 1957, hvor byen igen rystedes, gik det trods alt lidt langsommere.

Det ældgamle landsbyfællesskab var ikke et dyrkningsfællesskab, men et fællesskab om landsbyens jord og anliggender generelt. Man måtte "dyrke i takt" på sine mange, lange agerskifter, pløje, så og høste på samme tid, også selv om kornet ikke modnedes lige tidligt alle steder. Det, og meget andet der angik fællesskabet, drøftedes på bystævnet, som var der de 13 gårdbrugere mødtes: i oldermændens stue eller lade eller på bænke på byens gade. De kendte, stensatte bystævner er langt de fleste steder først sat op i 1800-tallet som minde om landsbyens tidligere fællesskab. Hvornår det er sket i Munkebo og hvordan det har set ud, vides ikke.

Det er troligt, at den gamle bystævneinstitution fungerede et pænt stykke op i 1800-tallet. For selv om fællesskabet var opløst og de tidligere fæstebønder nu var selvejere, skulle de vænne sig til at drive deres gårde på markedets vilkår og disponere efter konjunkturerne. Så der har givetvis været behov for rådslagning, for de første mange årtier af 1800-tallet var ugunstige for landbruget. Samtidig var der stadig en del fællesjord i byen - den såkaldte gadejord - som var det gamle fællesskabs ansvar.

I Lokalhistorisk Arkiv findes en række trykte forordninger stiledede til "Oldermanden i Munkebo", som viser at denne institution endnu bestod i 1810. Et par af dem viser, at oldermanden også var sognefoged, et embede oprettet i 1790. I et andet dokument kan man læse, at man endnu i 1846 havde fælles ornehold. Så noget tyder på at bylavet overlevede reformerne og at bymændene stadig havde noget at tale sammen om.

Bylavet, eller "bymændene" havde i 1920'erne form af en borgerforening ledet af et "oldermandskab" på 5-6 personer. Gårdejer Mads Jakobsen på Rosendalsgården afløstes som oldermand i 1927 af kroejer Marquard Mortensen. Foreningen blev endelig opløst i 1963, men i dens 2 forhandlingsprotokoller er der mange interessante oplysninger.

Det var foreningen, ikke sognerådet og kommunen, der ejede og disponerede over og kunne frasælge "byens jord", den tidligere fælles gadejord. Det drejede sig bl. a. om områderne mellem landevejen og stranden ud for kroen og omkring smedehuset og Troelskæret, byens branddam. Og da man fik den første gadebelysning i Munkebo i 1946, blev den bekostet af borgerforeningen; først fra 1959 blev den overtaget af kommunen.

Og nu står stenen der så på den gamle fælles plads langs "Munkebo gade" for at minde os om den måske allerstørste omvæltning i byens historie. Men også om bøndernes frigørelse, som i øvrigt var en vigtig forudsætning for det lokale selvstyre, der groede frem i løbet af 1800-tallet.

Det er også værd at huske på, at selv om bystævnet ikke var repræsentativt, udmærkede det sig ved en debatkultur, hvor man drøftede sig frem til enten enighed eller kompromis. Et smukt demokratisk princip, som stadig forsøges fulgt i lokale politiske forsamlinger.

Munkebo Grundejerforening, som afløste Borgerforeningen i 1963, var de sidste arvtagere af bylavets horn og skrin. Foreningen blev opløst i 1973, og tingene afleveredes til arkivet. Begges alder er ukendt. Hornet blev desværre stjålet i 1980'erne. Ved mon nogen, hvor det er?